

PAPER DETAILS

TITLE: BİR HADİSÇİ OLARAK SUYŪTÎ'NİN BAZI HABERÎ SIFATLARA YAKLASIMI -et-Tevsîh Adli Eseri Baglaminda-

AUTHORS: Nurullah AGITOGLU

PAGES: 103-123

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1705743>

BİR HADİSÇİ OLARAK SUYÛTÎ'NİN BAZI HABERÎ SIFATLARA YAKLAŞIMI -et-Tevşîh Adlı Eseri Bağlamında-

Nurullah AGİTOĞLU*

Öz

Kelam ilmindeki konuların odağında yer alan ilahî sıfatlar içinde bulunan haberî sıfatlar; Allah'ın eli, yüzü, gözü, gelmesi, inmesi ve yakın olması gibi hususlarla ilgili âyet ve hadislerde geçen sıfatlardır. Âlimler arasında bu sıfatlara yönelik farklı yaklaşımlar olmuştur. Bu yaklaşımlar içinde selevin yaklaşımı, Kur'ân'da ve hadislerde geçen haberî sıfatlara iman edip, te'vil etmeden, herhangi bir yoruma gitmemektir. Buna tefvîz veya tevakkuf metodu da denmiştir. Hadisçilerin konuya yaklaşımı genelde selevin görüşüne paralel olmuştur. Bu çalışmada da bir hadisçi olarak, İslâm kültür tarihinde önemli bir şahsiyet olan Suyûtî'nin bazı haberî sıfatlara yaklaşımı, Buhârî'nin el-Câmiü's-Sahîh'i üzerine yaptığı ve aslında bir ta'lik çalışması olan *et-Tevşîh Ale'l-Câmiü's-Sahîh Li'l-Buhârî* isimli eseri çerçevesinde ele alınacaktır. Suyûtî'nin, eserinde ele aldığı haberî sıfatlar ile ilgili yaptığı veya aktardığı açıklama ve yorumlar çerçevesinde, bu sıfatlara yaklaşımı tespit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Suyûtî, Haberî sıfat, Şerh, Tefvîz ve Te'vil.

Suyûtî's Approach to The Khabarî Attributes -in The Context of at-Tawshîh-

Abstract

Khabari attributes, a sub topic of divine attributes which are located at the center of the issues of Kalam, are those attributes mentioned in the verses and hadiths as God's hand and face, God's coming down, being close etc. There have been different approaches towards the explanations of the attributes. The Salafi's approach is to accept the khabarî attributes which are mentioned in the Qur'an and the hadith without ta'wîl (interpretation) and without making any further comments. This approach has been called as *tafwîz* or *tawakuf*. Muhaddithun's approach to the subject has been generally parallel with the opinion of Salafi's. This article studies as-Suyûtî's approach to some khabarî attributes, who was a prominent figure in the cultural history

* Yrd. Doç. Dr., Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nurullahagitoglu@gmail.tr

of Islam, which will be examined in the context of his ta'lik work *at-Tawshîh Ala al-Câmiî as-Sahîh li al-Buhârî* which is a sharh (commentary) on Bukharî's *al-Câmiu as-Sahîh*. As-Suyûtî's approach to the khabarî attributes will be sought to be determined and evaluated from the point of view of his explanations and comments about khabarî attributes in his work.

Keywords: Suyûtî, Khabarî attribute, Sharh, Tafwîz and Ta'wil.

GİRİŞ

Kelam ilminde, ele alınan konuların odağında yer alan ilahî sıfatlar, genelde, selbî, sübûtî, fiilî ve haberî sıfatlar olarak gruplandırılır.¹ Aslında, "haberî sıfatlar" kavramlaştırması da tüm ilahî sıfatların aklî sıfatlar ve haberî sıfatlar şeklinde iki grupta toplandığına işaret eder. Bu gruplandırmada aklî sıfatlar, selbî/tenzihî, sübûtî ve fiilî sıfatları; haberî sıfatlar ise bunların dışındakileri kapsar.²

Haberî sıfatlar; Allah'ın eli, yüzü, gözü, gelmesi, inmesi ve yakın olması gibi âyet ve hadislerde geçen sıfatlardır. Bunlar müteşâbih olarak da isimlendirilir.³

Hz. Peygamber (sas) Allah'ın çeşitli sıfatlarını ve onun kendisine izafe ettiği haberî sıfatları sözlerinde rahatlıkla kullanmıştır. Sahabe de bunları aynı şekilde koruyup sonraki nesillere aktarmışlardır.⁴ Ancak Hz. Peygamber'den gelen hadislerde, bu sıfatların mecâzî veya hakikî anlamlardan hangisi için kullanıldıkları hususunda en küçük bir işaret dahi bulunamamaktadır.⁵

Haberî sıfat olarak bahsedilen bu tarz tavsifler, İslam'ın ulûhiyet mefhumunun zihinlere yerleştirilmesi konusunda uygulanan metodun bir safhası olarak değerlendirilebilir. Özellikle müteahhir dönem âlimlerinin ve çağdaş yazarların "haberî sıfatlar" başlığı altında incelediği bu tür

¹ Recep Erdoğan, "'Yed'in Ayetlerde Allah'a İzafe Edilmesiyle İlgili Kelamî Yaklaşımlar", *Hr.ÜİFD*, Yıl: 17, Sayı 28, Temmuz-Aralık 2012 ss. 7-49, s. 8; Yusuf Yektir, *Ebu'l-Muin en-Neseî'nin Haberî Sıfatlar Anlayışı*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, CÜSBE, Sivas 2007, s. 38 vd.

² Erdoğan, s. 8.

³ Bu konuda yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Geniş bilgi için bkz. Hanifi Adıgüzel, *Din Dili Bağlamında Haberî Sıfatlar* (Arş-Kürsi, İstiva), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ata.ÜSBE, Erzurum 2007; Turan Erkit, *Sahâbe ve Tâbiîn Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇÜSBE, Adana 2009; Sadık Tanrıku, *Kâdî Abdulcebbâr'da Haberî Sıfatlar*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, SDÜSBE, Isparta 2013; Metin Yurdagür, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", *EÜİFD*, sayı:1 Kayseri 1983 s. 249-264; Ömer Aydın, "Kur'an'da Geçen Bellibaşlı Haberî Sıfatların Te'vili", *İÜİFD*, 2000, sayı: 2, s. 143-177; Sabri Erdem, "Haberî Sıfatlar ve Anlambilim", *Dinî Araştırmalar*, 2003, cilt: V, sayı: 15, s. 109-120 vb.

⁴ Talat Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV Yay., Ankara, 1989, s.131.

⁵ Yurdagür, s. 253.

nitelendirmelerin bazıları sadece Kur'an-ı Kerim'de, bir kısmı hem Kur'an hem de sahih haberlerde, bir kısmı da sadece sahih haberlerde yer almıştır.⁶

İlk kelimacılarca kullanılmayan "haberi sıfat" ıstılahının, müteahhir devirlere ait olması gerektiği söylenmiştir. Mevcut kaynaklara göre bu ıstılah ilk olarak İbn Teymiye'nin (ö.728) eserlerinde rastlanmıştır.⁷ Türkçe yazılmış kelim eserleri arasında ise bu ıstılahı benimseyip ilk kullananın İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946 m.) olduğu ifade edilmiştir.⁸

İlk dönemden itibaren pek çok kelâmî tartışmaya ve fikrî cereyana sebep olan haberî sıfatlara dair yaklaşımları şu ana bölümlerde ele almanın mümkün olduğu söylenmiştir:

a. Selef, Kur'ân'da ve hadislerde geçen haberî sıfatlara iman edip, te'vîl etmeden, onları keyfiyetsiz olarak zâhirî manalarına göre anlamışlar ve herhangi bir yoruma gitmemişlerdir. Buna tefvîz veya tevakkuf metodu da denmiştir.

b. Müşebbihe, Mücessime, Kerrâmiye ve Haşeviyye gibi fırkalar, haberî sıfatlarla ilgili ayet ve hadislere dayanarak Allah'ı cisim olarak telakkî etmişler, O'nu beşerî bazı sıfatlarla tavsif etmişlerdir.

c. Mu'tezile, kabul ettikleri tevhid prensibi gereği Allah'ın zatından ayrı olarak bazı sıfatları kabul etmenin, Allah için bir takım ortaklar kabul etmek manasına geleceğini bildirerek ilâhî sıfatları nefyetmişlerdir. Haberî sıfatları, te'vîle tabi tutmuşlar ve bunu aklî bir metod olarak zorunlu görmüşlerdir.

d. Halef âlimleri, ayet ve hadislerde geçen haberî sıfatlar konusunda, Allah'ı beşere ait sıfatlardan tenzîh etmek maksadıyla te'vîl metodunu benimsemişler, bu sıfatları⁹ Arap diline uygun bir tarzda ve aklî delillere ters olmayacak şekilde yorumlamışlardır.¹⁰

⁶ Yurdagür, s. 251-252.

⁷ İbn Teymiye, Takıyyüddin, *Mecmuatü'r-Resâil ve'l-Mesâil*, I-V, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1992, V, 221.

⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Sad. Sabri Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013, s. 398.

⁹ Sahih görülen kimi hadis metinlerinde müteşâbih nas grubuna giren kelime ve kavramlar bulunmaktadır. Çoğu Allah'ın sıfatları, cennet ve cehennemin tasvirine dair olan bu hadisler yoruma tâbi tutulmuştur. (Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 205)

¹⁰ Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadislerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV Yay., Ankara, 1989, s. 132 vd.; Yurdagür, s.255-258; M. Hayri Kırbaçoğlu, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Otto Yay., Ankara, 2011, s. 125 vd.; Ali Budak, "Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Te'vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't-Takdîs Adlı Eseri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, C. 10, Sayı: 19, Ss. 37-77, s. 42-44.

Hadisçilerin konuya yaklaşımı selevin yukarıda zikredilen görüşlerine paralel olmuştur. Buna göre bu konularda tafsilata girmeden, sadece konuyla ilgili hadisleri vermekle yetinmişler,¹¹ olduğu gibi kabul ederek, tefsir ve te'vile girmemişler, keyfiyet ve mahiyetinin bilinemeyeceğini ifade etmişlerdir.¹²

Bu çalışmada bir hadisçi olarak, Suyûtî'nin (ö. 911) hadis şerhinde bu sıfatlara yaklaşımı ele alınacaktır. Bunun için, el-Buhârî'nin (ö. 256) el-Câmiü's-Sahîh'i üzerine yaptığı *et-Tevşîh Ale'l-Câmiü's-Sahîh Li'l-Buhârî* adlı eseri çerçevesinde konu ele alınacaktır. Zira -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Suyûtî'nin başka bir eseri çerçevesinde konuya yaklaşımının incelendiği bir çalışma mevcuttur.¹³ Söz konusu çalışmada onun daha çok halefi bir tavır sergileyerek te'villerde bulunduğu sonucuna varılmıştır.¹⁴ Biz ise onun *et-Tevşîh* adlı şerhi çerçevesindeki yaklaşımını tespit etmeye çalışacağız.

Mevzuya girmeden önce Suyûtî ve eseri hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1-Suyûtî'nin Kısaca Hayatı

Suyûtî'nin hayatı hakkındaki derli toplu bilgiler kendisi tarafından verilmiştir.¹⁵ Kendi hayatını tanıtmayı o, kendisinden önceki muhaddislerin âdetine uyarak yaptığıı belirtmiştir.¹⁶

Suyûtî'nin ismi, Ebu'l-Fazl Celâluddin Abdurrahman b. Ebîbekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî eş-Şâfiî'dir. Künyesinin yakın aile dostlarından hocası el-Kinânî (ö. 876) tarafından takıldığı bilinmektedir. el-Hudayrî nisbesi ise, ailesinin doğudan gelerek Bağdat'ın Hudayriyye mahallesine yerleşmiş olmalarındandır. Suyûtî'nin Eşyût'a nisbesi, babasının Eşyût'ta doğmuş ve Kahire'ye gelmeden önce burada kadılık görevinde

¹¹ Kırbaçoğlu, s. 229.

¹² İbn Fûrek Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö.406), *Kitabu Müşkili'l-Hadîs ev Te'vîlü'l-Ahbâri'l-Müteşabihe*, Tahk. Danyal Cimâriye, Dimaşk 2003, s. 60 vd.; el-Makdisî, Zeynüddin (ö.1033), *Ekâvilü's-Sikât*, Tahk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985; Erkit, s. 75.

¹³ Örneğin bkz. Kamil Çakın, "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi: Celaluddin es-Suyûtî", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2001, C. 4 S.10 ss. 7-16.

¹⁴ Çakın, s. 16.

¹⁵ Bkz. Suyûtî, Celaluddin, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire, 1968, s. 336 vd.

¹⁶ Tarih ile ilgili eser veren hemen her âlimin böyle yaptığıı belirterek şu örnekleri verir: Tarihu Naysabûr'da Abdülğafir el-Fârisî; Mu'cemü'l-Üdebâ'da Ya'kût el-Hamevî; Tarihu Gırnata'da Lisanuddin el-Hatîb vb. bu şekil bir uygulamada bulunmuşlardır.(Bkz. Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, s. 336)

bulunmuş olması sebebiyledir. 1 Recep 849'da (m.1445) Kahire'de doğdu. Henüz altı yaşında iken yetim kalan Suyûtî, aile dostları tarafından himâye edilmiştir. Suyûtî'nin ilmî bir çevrede büyümüş olması ve babasının âlim olması onun erken yaşlarda tahsil hayatına başlamasına neden olmuştur. Suyûtî, sekiz yaşına basmadan Kur'an-ı Kerim'i ve daha sonra birçok meşhur âlimin eserini ezberlemiştir.¹⁷

Döneminin önde gelen birçok ilim adamına talebelik yapan Suyûtî¹⁸ İslâm kültür tarihinde hicri 9. asra damgasını vurmuş önemli bir şahsiyettir. Özellikle Hadis, Tefsir, Arap Dili ve Edebiyatı ilimlerinde büyük katkıları olan önemli ve velûd bir âlimdir.¹⁹

Çok yönlü bir âlim olarak değişik alanlarda birçok eser vermiştir.²⁰ Eserleri ile ilgili olarak kendisi tefsir, hadis ve diğer alanlarda yaptığı çalışmaların listesini vermiştir.²¹ Sol kolunda beliren şişkinliğin etkisiyle Suyûtî, hastalanmıştır. Bir hafta er-Ravza'daki evinde hasta yatağında yattıktan sonra 19 Cemaziyülevvel 911 (18 Ekim 1505) Cuma günü seher vaktinde vefat etmiştir. Hicrî takvime göre altmış bir yıl, on ay ve on sekiz gün süren hayatı son bulmuştur.²²

2. et-Tevşîh Ale'l-Câmiî's-Sahîh Li'l-Buhârî Adlı Eseri

Birçok alanda eserleri bulunan Suyûtî (ö. 911), hadis ile ilgili çalışmalara da imza atmıştır. Bu çerçevede Sahîhü'l-Buhârî ve Sahîhu Müslim başta olmak üzere meşhur bazı hadis kaynakları üzerine şerh çalışmaları yapmıştır.²³ Bu şerhlerden birisi de çalışmamızın konusu olan *et-Tevşîh Ale'l-Câmiî's-Sahîh Li'l-Buhârî*²⁴ adlı eserdir.

Suyûtî'nin bu eseri bağlamında bazı haberi sıfatlara yaklaşımını ele alacağız. Onun gibi birçok esere imza atmış bir müellifin tüm eserlerini ele alarak yaklaşımını tespit etmeye çalışmak çalışmamızın hacmini çok

¹⁷ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, s. 336-337; Suyûtî, *Nüzûlu'r-Rahme fî't-Tahaddüs bi'n-Ni'me*, Tahk. Abdulhamid Munîr Şânûha, Mektebetu Dârü'l-Vefâ, Cidde, 1407, s. 10-11; Elisabeth Sartain, Celâleddin Suyûtî -Hayatı ve Eserleri-, Çev. Hasan Nureddin, Gelenek Yay., İstanbul, 2002, s.11 vd; Halit Özkan, "Süyûtî", DİA, XXXVIII, İstanbul, 2011, s. 188.

¹⁸ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, s.337-338; *Nüzûlu'r-Rahme*, s.16 vd.

¹⁹ Recep Aslan, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Yayınlanmamış doktora tezi, AÜSBE, Ankara 2007, s. 4.

²⁰ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 339; *Nüzûlu'r-Rahme*, s.16 vd.

²¹ Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, s. 339.

²² Suyûtî, *Nüzûlu'r-Rahme*, s. 21; Halit Özkan, "Süyûtî", s. 189; Recep Aslan, s. 22.

²³ Bkz. Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, s. 240; *Nüzûlu'r-Rahme*, s. 20; Özkan, "Süyûtî", s. 191 vd.; Aslan, s. 21.

²⁴ Çalışmamızda, bu eserden kısaca *et-Tevşîh* olarak bahsedilecektir.

taşıracaktır. Bundan dolayı Suyûtî'nin bazı haberi sıfatlara yaklaşımını *et-Tevşîh Ale'l-Câmiü's-Sahîh Li'l-Buhârî* adlı eserinde kaydettiği görüşleri çerçevesinde tespit edip değerlendirme amacı taşımaktayız. Ancak öncesinde eser hakkında biraz bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Suyûtî'nin Sahîhü'l-Buhârî üzerine yaptığı bu çalışması, Zerkeşî'nin (ö.794) şerhine benzer bir çalışma olup²⁵ aslında bir ta'lik²⁶ çalışmasıdır.²⁷ İ'rab, garîb kelime ve müşkil lafızların açıklamaları gibi bazı izahların yanı sıra rivâyet ihtilafları gibi bilgilerin de yer aldığı bir çalışmadır.²⁸ Bu eser üzerine, Ali b. Süleyman ed-Dımnâtî (ö.1306) *Rûhu't-Tevşîh Ale'l-Câmiü's-Sahîh Li'l-Buhârî* adlı bir ihtisar çalışması yapmıştır.²⁹ Eserin, bilgimiz dâhilinde olan iki baskısından biri olan³⁰ Rıdvân Câmi' Rıdvân'ın tahkikiyle 9 cilt halinde Riyad'da 1998'de yayımlanan baskısını esas aldık. Bu eser üzerine iki tane de doktora çalışması yapıldığını belirtmeliyiz.³¹

Müellif Suyûtî, şerhinin mukaddimesinde, okuyucunun ihtiyaç duyacağını düşündüğü noktaları açıkladığını belirtmiş,³² Buhârî (ö. 256) ve el-Câmiü's-Sahîh'i, şartları, hadislere açtığı bablar vb. gibi hususlarda bilgiler vermiş,³³ el-Câmiü's-Sahîh'teki râviler hakkında değerli açıklamalar yapmıştır.³⁴ Daha sonra Kitabı Bed'i'l-Vahy'den Kitabü't-Tevhid'e kadar, el-Câmiü's-Sahîh'teki sıraya uygun olarak, hadis rivayetlerini verip gerekli

²⁵ Suyûtî Celaluddin, *et-Tevşîh Ale'l-Câmiü's-Sahîh Li'l-Buhârî*, I-IX, Tahk. Rıdvân Câmi' Rıdvân, Riyad, 1998, I/41; Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 59. İbn Hacer'in (ö.852) verdiği bilgiye göre, Zerkeşî'nin (ö.794) bu şerhi, daha önce başlayıp müsvedde halinde bıraktığı Şerhu'l-Buhârî adlı çalışmasının bir cilt halindeki özetidir. (Menderes Gürkan, "Zerkeşî", *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013, s. 290)

²⁶ Şerhler qenelde bir eserin bütününe açıklamak amacıyla kaleme alınırken, bir eserin gerekli görülen yerlerde açıklama, eleştiri ve ilâve tarzı notlar düşülmesi ta'lik diye adlandırılmıştır. (Bkz. Sedat Şensoy, "Şerh", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 555)

²⁷ Suyûtî, *et-Tevşîh*, I, 41; Aslan, s. 67.

²⁸ Suyûtî, *et-Tevşîh*, I, 41; ed-Dehlevî, Abdülaziz, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, Çev. Ali Osman Koçkuzu, T.D.V. Yay., Ankara 1997, s. 216; Sandıkçı, s.59.

²⁹ Sandıkçı, s.59.

³⁰ Diğer bir baskı için bkz. Alâ İbrahim Ezherî neşri, Beyrut 2000, (Bkz. Özkan, "Suyûtî", s.191)

³¹ Fâize Ahmed Sâlim Bâferec, *et-Tevşîh ale'l-Câmiü's-Sahîh li'l-İmâm es-Suyûtî Dirâse ve Tahkiki'l-Kısmi'l-Evvel*, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1997 (I. Kısım üzerine) ve Hayât Sıddîk Abdolvâhid, *et-Tevşîh ale'l-Câmiü's-Sahîh li's-Suyûtî*, (II. Kısım üzerine), Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1997, (Bkz. Özkan, "Suyûtî", s.191)

³² Suyûtî, *et-Tevşîh*, I, 41-42.

³³ Suyûtî, *et-Tevşîh*, I, 43-46.

³⁴ Örneğin künyelerini verip bunların kimler olduğunu ifade etmiş, isim karışıklığı gibi durumlara düşülmesin diye râvileri listeler halinde verip haklarında açıklamalarda bulunmuştur. (Bkz. Suyûtî, *et-Tevşîh*, I, 46-124.)

gördüğü yerlerde, kendi yöntemi çerçevesinde, açıklamalar yapmak suretiyle şerhini tamamlamıştır.

3. Suyûtî'nin Bazı Haberî Sıfatlara Yaklaşımı

Allah'a el ve ayak gibi bazı uzuvların isnad edilmesi doğru olmadığı için teşbihe yol açan böyle bir algılamının önüne geçmek üzere Suyûtî'nin, bu gibi ifadeleri te'vil ettiği ve kendi deyimiyle 'tenzih' akidesine bağlı kalmaya çalıştığı belirtilmiştir.³⁵ Ancak biz, onun meseleye yaklaşımını et-Tevşih adlı eseri çerçevesinde ele alacağız. Bu eserinde tefviz veya te'vil adına hangi yaklaşımı sergilemişse onu tespit edip değerlendirme gayreti göstereceğiz.

Suyûtî, et-Tevşih adlı eserinde haberî sıfatların geçtiği rivayetleri verirken, devamlı değil de bazen açıklama ve izahlarda bulunmuştur. Eseri, aslında bir ta'lik çalışması olduğundan bu durum normal karşılanmalıdır. Biz de Suyûtî'nin, et-Tevşih'te sadece şerh ettiği rivayetleri esas alıp, hangi haberî sıfatlarla ilgili açıklama yapmışsa o sıfatlara yönelik yaklaşımını tespit etmeye ve değerlendirmeye çalışacağız.

3.1. Sûret

Nasslarda geldiği şekliyle haberî sıfatlardan bir tanesi sûret'tir. Hadisçiler "sûreti" özellikle "vech" anlamında kullanmışlardır. Bu konuyla ilgili temel rivayetlerin vürûd sebeplerinin sûret'ten maksadın vech olduğunu ortaya koyduğu belirtilmektedir.³⁶

Hadisçiler, konuyla ilgili âyet ve hadislere göre Allah'ın bir sûreti/vechi olduğunu, ancak bunun bizim bildiğimiz sûret gibi olmasının muhal olduğunu söylemişlerdir. Nasıl Allah bizim gibi âlimdir, fâildir, diridir demek imkânsızsa, O'nun suretini yaratılmışların sûretiyle mukayese etmek de imkânsızdır.³⁷

Bu konuyla ilgili olarak vârid olan ve Suyûtî'nin eserinde ele aldığı bir rivayet şöyledir. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: *"Allah Âdem'i sûretinde yarattı." Onun boyunun uzunluğu atmış zira' idi. Allah onu yarattığı zaman: 'Git de oturmakta olan şu melek*

³⁵ Çakın, s. 16. (Ayrıca Suyûtî'nin ityân, istivâ, nüzul vb. gibi sıfatlarla ilgili te'villeri için bkz. Age., s.11- 12.)

³⁶ Asar, s. 181.

³⁷ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. ishâk, Kitâbü't-Tevhîd ve İsbâtü Sıfâtı'r-Rabb Azze ve Celle, I-II, Tahk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvân, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994, I, 45; İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Battâl el-Bekrî (ö.449), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Tahk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, X, 431.

*topluluğuna selâm ver ve onların sana nasıl mukabelede bulunduklarını dinle! Çünkü bu, hem senin, hem de zürriyetinin selâmlaşmasıdır!’ buyurdu. Bunun üzerine Âdem, meleklere: ‘es-Selâmu Aleykum’ dedi. Onlar da: ‘es-Selâmu Aleyke ve Rahmetullâhi’ dediler ve selâmlarına ve rahmetullâhi ifadesini eklediler. Cennete her giren kişi Âdem’in sûretinde girecektir.*³⁸

Suyûtî, (صورته) kelimesindeki zamir ile ilgili bazı görüşler aktarır. Buna göre, zamirin Hz. Âdem’e râci olduğunu söyleyenler vardır. Yani, cennetten indirilene ve ölene kadar da sahip olduğu sûreti/yüzü şeklinde anlaşılmalıdır. Burada da onun cennette başka bir sıfata/şekle sahip olduğunu zannedenlerin tevehhümünü giderme amacıyla böyle anlaşılması daha uygundur. Zamirin Allah’a râci olduğu da söylenmiştir. Burada sûretten/sıfattan maksat, ilim, hayat, semî, basar gibi sıfatlardır. Bununla beraber onun sıfatlarına hiçbir şey benzemez. Bir de zamirin mahzuf bir köleye râci olduğu da söylenmiştir. Buna göre hadisin sebab-i vürûdu, kölesini döven bir adamı, Hz. Peygamber’in nehyederek “Allah, Âdem’i suretinde yarattı”³⁹ buyurmasıdır.⁴⁰

Yukarıda Suyûtî’nin konuyla ilgili farklı görüşleri aktarmakla yetindiği görülmektedir. Buna göre kendisi herhangi bir açıklama ve yorum yapmadığından burada tefviz metoduna uygun olarak hareket ettiği söylenebilir.

3.2. Kadem/Ayak

Allah’ın haberî sıfatlarından biri ayak anlamına gelen kadem’dır. Bu kelimenin birçok hadisçi tarafından Allah’ın bir sıfatı olarak ele alınmasının sebebi biraz sonra temas edeceğimiz ve Allah’ın cehennem üzerine kadem’ini koymasıyla ilgili rivayettir.⁴¹

Kadem vb. kelimelerin geçtiği rivayetlerin sıfat hadislerinin meşhurlarından olduğu ve âlimlerin bu konuda temel iki yaklaşım ortaya koydukları söylenmiştir: Birincisi, selevin çoğunluğu ve bir kısım kelâmcıların tercih ettiği görüştür. Buna göre, bunlar yorumlanmaz sadece iman edilir.

³⁸ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü’s-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, İsti’zân 1, h.no:5873.

³⁹ Bu hadis ile ilgili yapılmış bağlam esaslı bir çalışma için bkz. Hüseyin Kahraman, “Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1, 2003, 51-70.

⁴⁰ Suyûtî, *et-Tevşîh*, VIII, 3739.

⁴¹ Kırbaçoğlu, s. 228.

İkincisi, bu hadisler uygun manâlarla te'vîl edilirler. Bu da kelâmcıların cumhurunun görüşüdür.⁴²

Örneğin bazı te'villere göre, kademin anlamı önceden oraya gönderilenler demektir. Çünkü önceden gönderilen her şeye "kadem" denir.⁴³ Nadr b. Şümeyl (ö. 204) de, bunun anlamı, onun ilminde cehennemlik olduğu belli olanları oraya koymasındır, der.⁴⁴ Bu kelimenin geçtiği rivayetlerin Allah'ın ayağının olduğu değil, cehennemin Allah'ın iradesine boyun eğeceği, Allah'ın cehennem üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği ve O'nun gücünü ifade ettiği şeklinde anlaşılması gerektiği de ifade edilmiştir.⁴⁵

Konuyla ilgili Suyûtî'nin ele aldığı rivayet şöyledir. Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *Cehennemlikler cehenneme atılınca cehennem daha var mı diyecek, bunun üzerine Allah ayağını (cehennemin üzerine) koyacak, o da yeter yeter diyecek.*⁴⁶

Suyûtî, buradaki kadem/ayak sıfatının da müteşâbih olduğunu ve te'vîlcilerin bu konuda farklı görüşler ileri sürdüklerini ifade eder. Buna göre, bunun, cehennemin izlâli yani cehennemin Allah'ın iradesine boyun eğeceği, Allah'ın cehennem üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği ve O'nun gücünü ifade ettiğinin aktarıldığını söyler. Zira bir şeye boyun eğdirildiğini ifade etmek için 'ayağımın altına aldım' ifadesi kullanılır. Zaten Araplarda darb-ı meseller için organ isimlerinin kullanılması yaygındır. Burnu sürtünsün, elinin üstüne düştü gibi. Bazı te'vîlcilere göre "kadem" kelimesinden maksat Allah'ın azap için cehenneme gönderdikleridir.⁴⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi, Suyûtî, konuyla ilgili te'vîl yapan bazı âlimlerin görüşlerini aktarmıştır. Görüşleri aktarmadan önce sadece kadem'in müteşâbih olduğunu yani bunun haberî sıfatlardan bir sıfat olduğunu belirtmiştir. Ancak kadem'in te'vîl edilmesi noktasında görüşleri naklederken, kendisi herhangi bir tercih yapmamış, açıklama ve yorumda bulunmamıştır. Bu tavrının da, yine selef ve ehli hadisin çoğunluğunun yaptığı gibi, tefviz anlayışına işaret ettiğini söylemek mümkündür.

⁴² Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, el-Matbaatü'l-Misriyye, Kahire 1930, XVII, 182-183; Asar, s. 176.

⁴³ Makdisî, s. 177.

⁴⁴ İbn Fûrek, s. 60.

⁴⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, XVII, 183.

⁴⁶ Buhârî, Tefsir, Kaf suresi 1, h.no:4567.

⁴⁷ Suyûtî, *et-Tevşîh*, V, 3043.

3.3. Nüzûl

Haberî sıfatlar içinde değerlendirilen bir sıfat da nüzûl'dur. Bu konuda herhangi bir ayet bulunmamakta ve bu sıfat sadece hadislerle dayanmaktadır.⁴⁸ Hadis rivayetlerinde geçen nüzûl kavramının anlamı ve yorumu üzerine yapılan tartışmalar erken dönemlerden itibaren başlamıştır.⁴⁹

Hadisçiler genellikle Allah'ın dünya semasına indiğine dair hadislerin, keyfiyete girmeden tasdik edilmesi gerektiği görüşündedirler. Hz. Peygamber'in açıklama yapması gereken konularda açıklama yapmasına rağmen bu konuda açıklama yapmadan sadece Allah'ın nüzûl ettiğini belirtmesini de, bu hususta yorum yapılmaması gerektiğine delil gösterirler.⁵⁰ Ayrıca dünya semasına nüzûlün imkânsız olduğunu düşünenlere karşı, kıyamet günü iyi ve kötü amel sahiplerini birbirinden ayırt etmek için hesaba çekmek üzere nüzûl edecek olan Allah'ın, her gece dünya semasına nüzûl etmeye de kudretinin olduğunu ifade etmişlerdir.⁵¹

Nüzûl sıfatı konusunda, uzun bir süre ehl-i sünnet âlimleri te'vilden kaçınmışlardır.⁵² Ancak daha sonra, bu sıfatın te'vîl edilebileceği yönünde yaklaşımlar da sergilenmiştir.⁵³ Örneğin, nüzûl'u rahmetin kullara yaklaştırılması, kulların dualarına icabet etmek vb. gibi anlamlarla te'vîl etmişlerdir.⁵⁴

Nüzûl'dan bahseden ve Suyûtî'nin incelediği bir rivayet şudur. Ebû Hüreyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Şanı Yüce olan Rabbimiz her gece, gecenin üçte biri kaldığı zaman dünya semasına iner ve 'Kim bana dua ederse onun duasına icabet ederim. Kim benden bir şey isterse ona istediğini veririm. Kim benden bağışlanma dilerse onu bağışlarım' buyurur."*⁵⁵

Suyûtî, (ينزل ربنا) "Rabbimiz iner" ifadesi ile ilgili olarak, bunun müşkil sıfatlardan olduğunu belirterek nüzulün bir haberî sıfat olduğuna vurgu yapar. Bu hadisler hakkında ehl-i sünnetin iki görüşü olduğunu ifade ederek

⁴⁸ Kırbaçoğlu, s. 265.

⁴⁹ Asar, s. 185.

⁵⁰ İbn Huzeyme, *Kitabü't-Tevhîd*, I, 136; Ayrıca bkz. Kırbaçoğlu, s. 266.

⁵¹ Dârimî, Osman b. Saîd, (ö.280), *er-Redd Ale'l-Cehmiyye*, Tahk. Bedr el-Bedr, ed-Dârü's-Selefiyye, Kuveyt 1985, s. 63; Ayrıca bkz. a. mlf., *Reddül-İmâm ed-Dârimî Osman b. Saîd Alâ Bîşr el-Merisî el-Anîd*, Tahk. Muhammed Hâmid el-Faykî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1358, s. 20.

⁵² Asar, s. 187.

⁵³ İbn Fûrek, s. 288-289; Salih Özer, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Araştırma Yay., Ankara 2007, s. 98.

⁵⁴ İbn Fûrek, s. 288-289.

⁵⁵ Buhârî, Teheccüd 14.

şöyle devam eder: "Keyfiyeti sorgulamadan, teşbîhten sakınarak tenzîh anlayışıyla bunlara icmâlî olarak iman etmek ki bu selevin yoludur. Bir de uygun olduğu şekilde te'vîl etmek ki bu da halefin yoludur."⁵⁶

Suyûtî, buradaki nüzûldan, Allah'ın emrinin nüzûlü veya onun, işinde hükümler oluşunun kast edildiğini belirtmiştir.⁵⁷ Yine İbn Fûrek'ten (ö.406) bazı âlimlerin ينزل kelimesini mef'ulü hazfedilmiş olarak "yünzilu meleken" şeklinde okudukları hususunu nakleder.⁵⁸

Suyûtî, Gazzâlî'nin (ö.505) *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm* adlı eserinde konuyla ilgili şöyle dediğini nakleder: "Nüzûl için, cismin yüksek bir yerden hareket ve intikal edemeyeceği alçak bir yere inmesinden başka bir anlamı vardır. Nitekim Allah Kur'an'da 'Sizin için hayvanlardan sekiz çift indirdi'⁵⁹ (وَأَنْزَلَ) buyurmuştur. Deve, sığır gibi hayvanların gökten intikâl ederek nüzûl etmeleri görülmemiştir. Onlar rahimlerde yaratılmıştır. O zaman bu nüzûlda şüphesiz başka bir anlam vardır."⁶⁰

Yukarıda da görüldüğü üzere, Suyûtî, öncelikle nüzûl'un bir haberî sıfat olarak değerlendirildiğini belirterek konuya girmiştir. Ardından ehl-i sünnetin nüzûl ile beraber diğer haberî sıfatlar konusundaki genel yaklaşımlarını ve bu çerçevede temel iki yaklaşımın ne olduğunu ifade etmiştir. İbn Fûrek'ten, farklı bir okuma biçimiyle aslında Allah'ın inmediği, melek indirdiği şeklindeki görüşü ve Gazzâlî'nin te'vîl ağırlıklı yaklaşımını da vermiştir. Bütün bunlar Suyûtî'nin, selevin takip ettiği çizgiye uygun olarak tefvîz yöntemini tercih ettiğine dair ipuçları verse de buradaki maksadın, Allah'ın emrinin nüzûlü veya onun işinde hükümler oluşunu belirterek kendisinin de te'vîl yoluna gitmiş olduğu görülmektedir.

Bu durum da normal karşılanmalıdır. Zira Suyûtî gibi çok yönlü bir âlimin değişen zaman ve şartlara rağmen aynı tavrı göstermesi beklenemez. Bu çerçevede onun haberî sıfatlarla ilgili bazen selevî bir yaklaşım, bazen de halefî bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

3.4. Nefs

Kur'an'da⁶¹ ve hadîslerde nefis kelimesinin Allah'a nisbet edilerek kullanılması onun da bir haberî sıfat olduğuna işaret etmektedir. Zaten Buhârî

⁵⁶ Suyûtî, *et-Tevşîh*, III, 989.

⁵⁷ Suyûtî, *et-Tevşîh*, III, 989.

⁵⁸ Suyûtî, *et-Tevşîh*, III, 992.

⁵⁹ ez-Zümer, 39/6.

⁶⁰ Suyûtî, *et-Tevşîh*, III, 992.

⁶¹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/28,30; el-Mâide, 5/116; el-En'âm, 6/12; Tâhâ, 20/41.

de, nefs'i haberî sıfat olarak kabul ettiğini gösterecek şekilde nefsin geçtiği iki ayeti bab başlığına koymuştur.⁶²

Nefs'in haberî sıfat olarak ele alındığı birçok âlimin konuyla ilgili görüşlerinde de açıkça görülebilmektedir.⁶³ Bu sıfat hususunda da selefin takip ettiği metod üzere tefvîz yaklaşımı sergileyenler olduğu gibi te'vîl cihetine gidenler de olmuştur.⁶⁴

Suyûtî'nin konuyla ilgili üzerinde açıklama yaptığı rivayet şöyledir. Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiğine göre Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: *"Ben kulumun benim hakkımdaki zannı/düşüncesi ne ise öyleyim. Beni zikrederken de onunla beraberim. O, beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim. O, beni bir cemaat içerisinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir cemaat içerisinde anarım. Bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O, bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak gelirim."*⁶⁵

Suyûtî, hadiste geçen nefs/نفس ile ilgili olarak, kul beni nefsinde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim cümlesinin anlamının, beni tenzîh ve takdisle gizli bir şekilde anarsa ben de onu sevap ve rahmetle gizli bir şekilde anarım, anlamında olacağını ifade etmektedir.⁶⁶

Haberî sıfatların geçtiği hadisleri şerh ederken Suyûtî'nin, bazen tefvîz yöntemine bağlı kalarak kendisinin herhangi bir yorumda bulunmadığı görülmektedir. Ancak nefis ile ilgili yukarıda geçen rivayeti verdikten sonra, Allah'ın, kulu nefsinde anmasının onu sevap ve rahmet ile anması şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Burada onun te'vîl yoluna başvurduğu açıkça görülmektedir.

3.5. Şahs (ve Kıskançlık)

Haberî sıfatlar içinde değerlendirilebilecek bir sıfat da şahs sıfatıdır. Hadisçiler arasında öncelikle Buhârî'nin konuyla ilgilendiği görülür. Biraz sonra ele alacağımız bir bab başlığından, onun Allah'a "şahıs" denebileceğini kabul ettiğine dair bir sonuç çıkarılabiliyorsa da onun bu kanaatini açıkça belirtmediğini iddia edenler olmuştur.⁶⁷ Onun dışında bu konuda farklı görüş

⁶² Bkz. Buhârî, Tevhîd, 15, bab başlığı; Kırbasoğlu, s. 194.

⁶³ İbn Huzeyme, s.15-16; Kırbasoğlu, s.195; Yurdağür, s.252, 260, 261; Erdem, s. 116.

⁶⁴ Kırbasoğlu, s.195; Yektir, s. 96-97.

⁶⁵ Buhârî, Tevhîd 15, h.no: 7405.

⁶⁶ Suyûtî, *et-Tevşîh*, 9/4279.

⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî, (ö.852) *Fethu'l-Bârî Bi Şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, I-XIII, Tahk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Riyad 1420, XIII, 413; Kırbasoğlu, s. 197.

beyan edenler olmuştur. Kimi, şahıs lafzının Allah'a nisbet edilmesinin hiçbir şekilde mümkün olmadığı kanaatindeyken; kimisi de değişik izahlar yapmaya gayret etmişlerdir.⁶⁸

Suyûtî'nin şerhinde ele aldığı bab başlığı şöyledir: *Hz. Peygamber'in "Allah'tan daha gayûr bir şahıs yoktur" sözü babı. Ubeydullah b. Amr, Abdumelik'ten "Allah'tan daha gayur bir şahıs yoktur" dediğini nakletti.*⁶⁹

Suyûtî, bu konuyla ilgili İsmâîlî'nin⁷⁰ (ö.371) şöyle dediğini nakleder:

" (لا شخص اغير من الله) sözünde, Allah'a şahıs denilebileceğine dair bir delil ve ispat yoktur. Bu durum, bir kadından bahsedilirken, insanlar içinde onun gibi bir adam yoktur, sözü gibidir. Başka bir hadiste geçen, Allah ayetü'l-kürsî'den daha büyük bir şey yaratmadı, ifadesinden de maksat, onun yaratılmış olduğu değil yaratılanlardan daha büyük olduğunu belirtmektir. Buradaki لا شخص ifadesi râvî tasarrufu da olabilir."⁷¹

Söz konusu babın ilk rivayetinde Allah'a şahıs denmesiyle bağlantılı olduğu düşünülebiyecek ve Allah'ın gayret/kıskançlığı hususunu vurgulayan şöyle bir rivayet de bulunmaktadır: *Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, bir konuşma esnasında Sa'd b. Ubâde "Allah'a yemin ederim, eğer bir adamı eşimle birlikte görsem, onu kılıcımın parçalarını" demiş; Hz. Peygamber bunu duyunca şöyle buyurmuştur: "Siz Sa'd'ın gayûrluğuna/kıskançlığına mı şaşıyorsunuz? Allah'a yemin ederim ki, ben ondan daha gayûrum, Allah da benden daha gayûrdur; bu sebeptendir ki, gizli-açık her türlü fuhşu yasaklamıştır."*⁷²

Suyûtî hadiste geçen gayret/kıskançlık ile ilgili olarak, İbn Battâl'ın (ö.449), Allah'ın hiçbir şekilde şahıs olmamasına rağmen gayret sahibi şahısların gayretlerinin Allah'ınkine ulaşamayacağı şeklinde anlaşılması gerektiği görüşünde olduğunu söyler.⁷³

Yukarıda görüldüğü üzere, bab başlığında Allah'a şahıs denmesi ile ilgili husus hakkında, Suyûtî, İsmâîlî'den (ö.371), bu bab başlığından Allah'a şahıs denemeyeceği ile ilgili görüşünü nakletmiştir. Bunun dışında, kendisi, ne Allah'a şahıs denebileceği ne de denemeyeceği ile ilgili olarak hiçbir açıklama ve yorum yapmamıştır. Bu yaklaşımı da onun, genelde selef tarafından tercih

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. İbn Hacer, XIII, 412-413.

⁶⁹ Buhârî, Tevhid 20, bab başlığı.

⁷⁰ Adı, Ahmed b. İbrahim b. İsmail b. el-Abbâs el-İsmâîlî el-Cürcânî olup vefat tarihi 371'dir. (Bkz. Emin Aşıkutlu, "İsmâîlî", *DiA*, XXIII, İstanbul, 2001, 126)

⁷¹ Suyûtî, *et-Tevşîh*, IX, 4285.

⁷² Buhârî, Tevhid 20, h. no: 7416.

⁷³ Suyûtî, *et-Tevşîh*, IX, 4285.

edilen tefvîz yöntemine uygun hareket ettiğini göstermektedir. Yine ilgili babın hemen ilk hadisinde geçen, Allah'a kıskançlık izafe edilmesi noktasında da, İbn Battâl'ın bu hususla ilgili te'vîlini vermekle yetinmiş, kendisi herhangi bir yoruma gitmeden tefvîz metoduna göre konuya yaklaştığını göstermiştir.

3.6. Ru'yet

Allah'ın görülmesi demek olan ru'yetullah, dünyada⁷⁴ ve ahirette olmak üzere iki şekilde söz konusu olmuştur.⁷⁵ Allah'ın ahirette görülmesi hususunda, Kur'an'da buna delalet eden ayetler⁷⁶ ve konuyla ilgili hadislere dayanılarak ru'yetullah inancı üzerinde hadisçiler arasında bir ittifak meydana geldiği ifade edilmiştir.⁷⁷ İlgili rivayetleri esas alarak, Kıyamet günü Allah'ın görüleceği noktasında hiçbir şüpheye düşmediklerini, onu kafirlerin değil sadece müminlerin göreceğine inandıklarını beyan etmişlerdir.⁷⁸

Ru'yetullah ile ilgili olup, Suyûtî'nin eserinde ele aldığı hadîs rivayetleri şöyledir: *Resulullah (sas) bir dolunay gecesi, aya baktı ve: "Siz şu ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de böyle perdesiz göreceksiniz ve O'nu görmede bir sıkışıklığa düşmeyeceksiniz (herkes rahatça görecektir). Artık, güneşin doğma ve batmasından önce hiç bir namaz hususunda size galebe çalınmamasına gücünüz yeterse bunu yapın (namazları vaktinde kılın, vaktini geçirmeyin)."*⁷⁹

*Cerîr b. Abdillâh anlatıyor: "Resûlullah "Siz Rabbinizi açıkça perdesiz göreceksiniz, buyurdu."*⁸⁰

*Cerîr b. Abdillâh anlatıyor: "Resûlullah "Siz kıyamet günü bu (kameri) gördüğünüz gibi Rabbinizi açıkça perdesiz göreceksiniz, buyurdu."*⁸¹

Suyûtî, ru'yetullah ile ilgili bu hadislerle ilgili olarak sadece hadislerde geçen kelime ve kavramları açıklamıştır. Bu çerçevede (تضامون) kelimesi üzerinde de durarak, mim harfinin şeddesiz okunması durumunda haksızlık, zarar vb. ifade edeceğini belirtmiştir. Buna göre anlamı "Bazınızın onu görmesi, diğer bazılarını engel olmayacak ve bu konuda haksızlığa

⁷⁴ Allah'ın dünyada görülmesinin imkânsızlığına şöyle bir açıklama getirilmiştir: Eğer dünyada da görülseydi, gayba iman etmenin bir anlamı olmazdı. Kâfir küfre girmemiş, âsî isyan etmemiş olurdu. Dolayısıyla dünya imtihanı anlamsız hale gelirdi. (Bkz. ed-Dârimî, *er-Redd Ale'l-Cehmiyye* s. 105.)

⁷⁵ Kırbaçoğlu, s.292; Temel Yeşilyurt, "Ru'yetullah", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008, s. 312.

⁷⁶ el-Kıyame, 75/22-23; el-Mutaffifin, 83/15.

⁷⁷ Koçyiğit, s. 172; Kırbaçoğlu, s. 292.

⁷⁸ Dârimî, *er-Redd Ale'l-Cehmiyye*, s.87; a.mlf., *Reddül-İmâm ed-Dârimî Alâ Bişr el-Merîsî*, s. 59; İbn Huzeyme, s. 421 vd; İbn Battâl, X, 454 vd.; Koçyiğit, s. 181.

⁷⁹ Buhârî, *Tevhid* 24, h.no: 7434.

⁸⁰ Buhârî, *Tevhid* 24, h.no: 7435.

⁸¹ Buhârî, *Tevhid* 24, h.no: 7436.

uğramayacaksınız” şeklinde olmaktadır. Mim harfi şeddeli okunduğunda ise toplanma, yığılma anlamlarına geleceğini ifade etmiştir. Buna göre de anlamı “siz onu görmek için bir tarafta yığılmak zorunda kalmayacaksınız, birbirinize eklenmeyeceksiniz.” şeklinde olmaktadır. Yine hadiste geçen عِلا kelimesinin ilk harfinin kesre harekesiyle okunacağını belirtmiştir.⁸²

Burada da görüldüğü üzere, Suyûtî konuyla ilgili herhangi bir yorum veya te’vîl yoluna gitmemiştir. Sadece bazı kelimelerin okunuş şekli ve anlamını vermekle yetinmiştir. Bu durum da onun, burada tefvîz metodunu takip ettiğine işaret etmektedir.

3.7. Mekân

Allah için bir mekân’dan bahsedilip bahsedilemeyeceği konusu da Allah’ın bir haberî sıfatı olarak ele alınmıştır.⁸³ Konu ile ilgili nassların yorumunda teşbîh ve tecsîmi andıran görüşlerin yanısıra tenzîh anlayışını vurgulayan düşünceler de ortaya atılmıştır. Söz konusu tartışmaların, tenzîh anlayışını en iyi ortaya koyan şahıslar arasında yer alan Ebû Hanîfe (ö. 150) döneminde yani hicri ikinci asırda başladığını söylemek mümkündür. Sonraki dönemlerde de problem olarak görülen bu meseleye çözüm getirme çabası içerisinde bulunulmuştur.⁸⁴

Suyûtî’nin, eserinde ele aldığı konuyla ilgili hadîs rivâyeti şöyledir: *‘Allah kıyamet gününde mü’minleri toplar. Onlar: ‘İçinde bulunduğumuz bu durumumuzdan bizi kurtarması için Rabbimizden şefa’at istesek derler. Müteakiben Âdem’e gelirler ve Ey Âdem! İnsanların sıkıntı da olduğunu görmüyor musun? Allah seni kendi eliyle yarattı, meleklerini sana secde ettirdi ve her şeyin ismini sana öğretti. Bulunduğumuz bu durumdan bizi kurtarması için Rabb’in katında bizim için şefa’atçi ol!’ derler. Âdem: ‘Ben buna ehil değilim!’ der ve onlara işlemiş olduğu o ağaçtan yeme hatasını zikreder. Sonra: ‘Fakat sizler Nuh’a gidin! Çünkü o, Allah’ın yeryüzü ahalisine gönderdiği ilk Rasuldür, der. İnsanlar Nuh’a gelir ve ondan şefa’at isterler. Nuh: ‘Ben buna ehil değilim!’ der ve işlediği bir hatayı zikreder. Sonra: ‘Rahmân’ın Halili olan İbrahim’e gidin!’ der. İnsanlar İbrahim’e gelip ondan şefa’at isterler. İbrahim de: ‘Ben buna ehil değilim!’ der ve onlara işlediği hataları zikreder. Sonra: ‘Fakat siz Allah’ın kendisine Tevrat’ı verdiği ve kendisiyle konuştuğu*

⁸² Suyûtî, *et-Tevşîh*, IX, 4294.

⁸³ Kırbaşoğlu, s.276.

⁸⁴ Muhammed, Kadir Recep, “Ebû’l-Mu’in en-Nesefî’ye Göre Allah ve Mekân”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, cilt: XVII, sayı: 1, ss. 245-262, s. 248.

kulu Musa'ya gidin!' der. Onlar da Musa'ya giderler. Musa da: 'Ben buna ehil değilim! der ve bir hatasını zikreder. Sonra: 'Fakat sizler Allah'ın Kulu, Rasulü, kelimesi ve ruhu olan İsa'ya gidin!' der. Onlar İsa'ya gelirler. İsa da: 'Ben buna ehil değilim! Fakat siz geçmiş ve geri kalmış günahları bağışlanmış bir kul olan Muhammed'e gidin!' der. Bunun üzerine insanlar bana gelir. Ben de gider Rabbimin huzuruna (في داره) izin isterim. Bana huzura girmem için izin verilir..."⁸⁵

Bu hadisteki داره /dârih kelimesi ile ilgili olarak Suyûtî, Hattâbî'den (ö. 388) şöyle dediğini nakleder: "Bu ifade Allah'a mekân izâfesi gibi anlaşılabilir. Ancak Allah, böyle bir şeyden münezzehtir. Onun anlamı ancak şudur: onun sevdiği kulları için hazırladığı yerdir ki, o da cennettir. داره şeklinde Allah'a izafesi de Beytullah, Haremullah kelimelerinde olduğu gibi teşrîf (oranın kıymetini ve şerefini belirtme) ifade eder."⁸⁶

Burada da görüldüğü gibi Suyûtî, konu sadedinde kendisi herhangi bir yorum ve te'vile girmeden sadece Hattâbî'nin görüşünü nakletmekle yetinmiştir. Bu da, onun genelde yaptığı gibi burada da tefvîz metoduna uygun bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

3.8. Kurb

Haberî sıfatlardan kabul edilen bir sıfat da 'kurb'dur. Hadisçilerin, rivayetlerde geçen bu kavramı zahiri manasında değil birbirine yakın sayılabilecek manalarda te'vîl edip yorumlama yoluna gittikleri ifade edilmektedir.⁸⁷ Yani kulun Allah'a, Allah'ın da kula yaklaşmasını ifade eden "kurb" Kur'ân'da ve hadislerde geçmesine rağmen, hemen hemen hiçbir dönemde fiziki bir yaklaşma olarak algılanmamıştır. Dolayısıyla te'vîl edilmiş, bağlamına uygun bir tarzda anlaşılmaya çalışılmıştır.⁸⁸

"Ben yakınım, dua edenin duasına icabet ederim."⁸⁹ ve "Biz ona şah damarından daha yakınız,"⁹⁰ mealindeki ayetleri yorumlayan bazı alimler biri genel diğeri özel iki türlü yakınlığın olduğunu, genel anlamda Allah'ın tüm insanlara aynı derecede yakın olduğunu, bunun da Allah'ın ilim ve kudret

⁸⁵ Buhârî, Tevhid 24, h.no: 7440.

⁸⁶ Suyûtî, *et-Tevşih*, IX, 4302.

⁸⁷ Makdisî, *Ekâvilü's-Sikât*, s.184.

⁸⁸ Ebu Hanife, Nu'man b. Sâbit (ö.150), *İmamı A'zam'ın Beş Eseri*, Trc. Mustafa Öz, İFAV Yay., İstanbul 2013, s.57; Asar, s.192.

⁸⁹ el-Bakara, 2/186.

⁹⁰ Kâf,50/16.

sıfatı ile onlara yakın oluşu anlamına geldiğini; özel anlamda ise Allah'ın müminlere ve özellikle takva sahiplerine yakın olduğunu belirtmişlerdir.⁹¹

Suyûtî'nin ele aldığı, Allah'ın kula, kulun Allah'a yaklaşmasını içeren kudsi hadîs şöyledir: *"O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırım, o bana bir zira' yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim."*⁹²

Suyûtî de, hadiste geçen kurb/yaklaşma ile ilgili olarak sadece كُور ve كُور او kelimelerini açıklamış, كُور sözcüğünün, gerilerek açılmış iki kolun parmak uçları arasındaki uzaklık olduğunu söylemiştir. كُور kelimesinin de ilk harfi fethalı okunduğunda كُور ile aynı anlama geldiğini; ilk harfi zammeli okunduğunda ise كُور sözcüğünün çoğulu olduğunu belirtmiştir.⁹³

Yukarıda görüldüğü gibi Suyûtî, kurb sıfatı ile ilgili olarak hadiste geçen Allah'ın kula, kulun Allah'a yaklaşması hususunda herhangi bir yorum ve te'vile gitmemiştir. Yaptığı şey sadece, hadiste geçen bir kavramın farklı okunuşları ve buna göre değişen farklı anlamlarını vermekten ibarettir. Bu noktada tefvîz metodunu takip ettiği bir görülmektedir. Ancak aynı hadîsin geçtiği başka bir yerde⁹⁴ Suyûtî şöyle bir açıklamada bulunur: "Burada iki yönlü (Hem Allah, hem kul bakımından) bir temsil vardır. Buna göre anlamı, az da olsa bana bir karış itaat/ibadet ile yönelirse ben ona kat kat sevap ve ikramla karşılık veririm, kul ibadeti artırdıkça ben de sevabı artırırım, şeklinde olur."⁹⁵ Burada ise farklı bir yaklaşımı görülmektedir ki, Allah'a yaklaşmayı ibadet ile Allah'ın kula yaklaşmasını da sevap ve ikram ile yorumlama yoluna gitmiştir. Bu tavrıyla da, burada te'vîl yöntemini tercih ettiği söylenebilir.

SONUÇ

Kelam ilmindeki konuların odağında yer alan ilahî sıfatlar içinde bulunan haberî sıfatlar; Allah'ın eli, yüzü, gözü, gelmesi, inmesi ve yakın olması gibi âyet ve hadislerde geçen sıfatlardır. Bunlar müteşâbih olarak da isimlendirilir. Bu sıfatlara yönelik olarak değişik mezhep, fırka ve âlimlerin farklı yaklaşımları olmuştur. Bu yaklaşımlar içinde selefin görüşü; Kur'ân'da ve hadislerde geçen haberî sıfatlara iman edip, te'vîl etmeden, onları keyfiyetsiz olarak zahirî manalarına göre anlamak ve herhangi bir yoruma gitmemektir. Buna tefvîz veya tevakkuf metodu da denmiştir. Halef âlimleri ise âyet ve

⁹¹ Süleyman Ateş, "Kurb", D/A, XXVI, İstanbul, 2002, s. 433.

⁹² Buhârî, Tevhid 50, h.no: 7536.

⁹³ Suyûtî, *et-Tevşîh*, IX, 4349.

⁹⁴ Bkz. Tevhid, 15, h. No:7405.

⁹⁵ Suyûtî, *et-Tevşîh*, IX, 4279.

hadislerde geçen haberî sıfatlar konusunda, Allah'ı beşere ait sıfatlardan tenzîh etmek maksadıyla te'vîl metodunu benimsemişler, bu sıfatları Arap diline uygun bir tarzda ve aklî delillere ters olmayacak şekilde yorumlamışlardır. Hadisçilerin konuya yaklaşımı genelde selefin yukarıda zikredilen görüşlerine paralel olmuştur.

Bu çalışmada da bir hadisçi olarak, İslâm kültür tarihinde hicri 9. asra damgasını vurmuş önemli bir şahsiyet olan Suyûtî'nin bazı haberî sıfatlara yaklaşımı, el-Buhârî'nin el-Câmiü's-Sahîh'i üzerine yaptığı ve aslında bir ta'lik çalışması olan *et-Tevşîh Ale'l-Câmiü's-Sahîh Li'l-Buhârî* isimli eseri çerçevesinde incelendi.

Her rivayetten sonra açıklama ve şerh yapmadığı için, rivayetler verildikten sonra incelenen hadîsler çerçevesinde Suyûtî'nin ele aldığı sekiz haberî sıfat tarafımızca tespit edilmiştir. Bunlar, Sûret, Kadem/Ayak, Nüzûl, Nefis, Şahıs (ve kıskançlık), Ru'yet, Mekân ve Kurb sıfatlarıdır.

Suyûtî, eserinde bu sıfatları ele alırken, çok geniş açıklama yapma veya yapılan açıklamaları genişçe vermeyi tercih etmemiştir. Bazen yaptığı ve aktardığı kısa açıklamalar çerçevesinde, onun genelde tefvîz denilen yöntemi seçip te'vîl yapmadığı ve yorumlama yoluna gitmediği görülmüştür. Bazen açıklama yapma gereği duyduğu yerlerde de, bu konularda kendi görüşlerini söyleyebilecek kudrette birisi olmasına rağmen, ehl-i sünnet olmak kaydıyla önceki ulemanın açıklamalarını, te'vîl sadedinde kısaca vermekle yetinmiştir. Bu açıklamaları da çoğunlukla şerhini yaptığı eserin ilk şârihleri olan Hattâbî ve İbn Battâl'dan alması manidardır. Özellikle Hattâbî'yi tercih etmesi, galiba onun aynı zamanda dilci ve garibü'l-hadîs sahibi oluşuyla alakalıdır.

Netice olarak görüldü ki Suyûtî, bu konuda selefi bir tavır içerisinde olup, öğretme amaçlı veya şüpheleri giderme maksadıyla yaptığı nadir açıklama ve alıntılar haricinde te'vilden uzak duran tefviz taraftarı bir duruş sergilemektedir. Yani genellikle selefin ve hadisçilerin takip ettikleri yolu izlediği ortaya çıkmaktadır. Ancak "nüzûl" ve "nefis" haberî sıfatlarını ele alırken, buradaki maksat şudur, diyerek te'vîl yoluna başvurduğu da görülmektedir. Yine "kurb"sıfatını da incelerken tefvîz metodunu takip ettiği görülürken aynı hadîsin geçtiği başka bir yerde te'vîl yöntemini tercih ettiği tespit edilmiştir.

Zira Suyûtî gibi çok yönlü bir âlimin değişen zaman ve şartlara rağmen aynı tavrı göstermesi beklenemez. Aynı zamanda bu durum, onun ilim anlayışındaki esnekliğini ve bağnazlıktan uzak oluşunu da gösterir. et-

Tevşîh adlı ta'lik çalışması çerçevesinde de onun haberî sıfatlarla ilgili genelde selefî bir yaklaşım, bazen de halefî bir tavır sergilediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Hanifi, *Din Dili Bağlamında Haberî Sıfatlar* (Arş-Kürsi, İstiva), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ata.ÜSBE, Erzurum 2007.
- Aslan, Recep, *Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Yayınlanmamış doktora tezi, AÜSBE, Ankara 2007.
- Aşıkkutlu, Emin, "İsmâilî", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.
- Ateş, Süleyman, "Kurb", *DİA*, XXVI, İstanbul, 2002.
- Aydın, Ömer, "Kur'ân'da Geçen Bellibaşlı Haberî Sıfatların Te'vili", *İÜİFD*, 2000, Sayı: 2, s. 143-177.
- Budak, Ali, "Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Te'vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsu't-Takdîs Adlı Eseri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, C. 10, Sayı: 19, Ss. 37-77.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Çakın, Kâmil, "Teşbih ve Tecsim Karşısında Bir Hadisçi: Celaluddin es-Suyûtî", *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2001, C. 4 S. 10 ss. 7-16.
- Dârimî, Osman b. Saîd, *er-Redd Ale'l-Cehmiyye*, Tahk. Bedr el-Bedr, ed-Dârü's-Selefiyye, Kuveyt 1985.
- Dârimî, Osman b. Saîd, *Reddü'l-İmâm ed-Dârimî Osman b. Saîd Alâ Bişr el-Merisî el-Anîd*, Tahk. Muhammed Hâmid el-Faykî, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1358.
- Dehlevî, Abdülaziz, *Bustânu'l-Muhaddisîn*, Çev. Ali Osman Koçkuzu, T.D.V. Yay., Ankara 1997.
- Ebu Hanife, Nu'man b. Sâbit, *İmamı A'zam'ın Beş Eseri*, Trc. Mustafa Öz, İFAV Yay., İstanbul 2013.
- Erdem, Sabri, "Haberî Sıfatlar ve Anlambilim", *Dinî Araştırmalar*, 2003, cilt: V, sayı: 15, s. 109-120.
- Erdoğan, Recep, " 'Yed'in Ayetlerde Allah'a İzafe Edilmesiyle İlgili Kelamî Yaklaşımlar", *Harran Ü.İ.F.D.*, Yıl: 17, Sayı 8, Temmuz-Aralık 2012 ss.7-49.
- Erkit, Turan, *Sahâbe ve Tâbiîn Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ÇÜSBE, Adana 2009.
- Gürkan, Menderes, "Zerkeşi", *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Battâl el-Bekrî (ö.449), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* I-X, Tahk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.

İbn Fûrek Ebubekr Muhammed b. el-Hasen, *Kitabu Müşkili'l-Hadîs ev Te'vîlü'l-Ahbârî'l-Müteşabihe*, Tahk. Dabyal Cimâriye, Dimaşk 2003.

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Bişerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, I-XIII, Tahk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Riyad 1420.

İbn Huzeyme, Ebubekr Muhammed b. İshâk, *Kitabu't-Tevhîd ve İsbâtü Sıfâtî'r-Rabb Azze ve Celle*, I-II, Tahk. Abdulaziz b. İbrahim eş-Şehvân, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994.

İbn Teymiye, Takiyyüddin, *Mecmuatü'r-Resâil ve'l-Mesâil*, I-V, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1992.

İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Sad. Sabri Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.

Kahraman, Hüseyin, "Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı Bir Tahlil Denemesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1, 2003, 51-70.

Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ehl-i Sünnetin Kurucu Ataları*, Otto Yay., Ankara 2011.

Koçyiğit Talat, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV Yay., Ankara 1989.

Makdisî, Zeynüddin, *Ekâvilü's-Sikât*, Tahk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1985.

Muhammed, Kadir Recep, "Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye Göre Allah ve Mekân", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: XVII, sayı: 1, ss. 245-262.

Nevevî, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, el-Matbaatü'l-Misriyye, Kahire 1930.

Özer, Salih, *Endülüslü İbn Battal ve Buhârî Şerhi*, Araştırma Yay., Ankara 2007.

Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, İstanbul, 2011.

Sandıkçı, Kemal, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

Sartain Elisabeth, Celâleddîn Suyûtî -Hayatı ve Eserleri-, Çev. Hasan Nureddin, Gelenek Yay., İstanbul 2002.

Suyûtî Celaluddin, *et-Tevşîh Ale'l-Câmi's-Sahîh Li'l-Buhârî*, I-IX, Tahk. Rıdvân Câmi' Rıdvân, Riyad 1998.

Suyûtî, Celaluddin, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbârî Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1968.

Suyûtî, *Nüzûlu'r-Rahme fî't-Tahaddüs bi'n-Nî'me*, Tahk. Abdulhamid Munîr Şânûha, Mektebetu Dârü'l-Vefâ, Cidde 1407.

Şensoy, Sedat "Şerh", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 555.

Tanrıkulu, Sadık, *Kâdî Abdulcebbâr'da Haberî Sıfatlar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SDÜSBE, Isparta, 2013.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşabih", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 205.

Yektir, Yusuf, *Ebu'l-Muin en-Neseî'nin Haberî Sıfatlar Anlayışı*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, CÜSBE, Sivas, 2007.

Yeşilyurt, Temel "Ru'yetullah", *DİA*, XXXV, İstanbul, 2008.

Yurdagür, Metin, "Haberî Sıfatları Anlamada Metod", *EÜİFD*, sayı:1 Kayseri 1983 s. 249-264.